

Oversimplificative Causal Explanations in Iran's Culture

Morteza Mardiha¹

Received: Mar. 05, 2019; Accepted: Dec. 7, 2019

Extended Abstract

One of the most usual people's activities is to opine about the causes of daily life events. Influenced by instinctive motivations and social habits and doctrines, this activity may have some bias. Simplification and exaggerating in finding causes in different subjects such as sanitary, environmental, ethical, accidental and so forth, and thereby simplification in determining the culprit, can be derived from two things: an instinctive tendency to the compensation of the cognitive dissonance and escaping from a suffering due to the attribution of happenings to accidents or oneself own mistakes, and also from acceptance of commonplace stereotypical explanations of social affairs inspired deeply by antagonist ideologies. Simplification in finding of cause, finding of cause suffered at least by fallacy of part and whole, can push people to confronting those who are not unique or main cause of their misfortune. Doing so, there will be some expectations for society which lead to radicalism and distrust, a source of more suffering and less function. This article tries to show some sorts of this simplification in Iran's culture, and states that there are mistake in motivations and danger in effects and implications. The extent of examples is a range of virtual sites based on news and comment which seem to be a representation of the average of cultural orientation of Iran.

Keywords: Instinctive motivations, social doctrines, determining culprit, professions, classes

---

1. Associate Professor of Philosophy of Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

✉ m_mardiha@atu.ac.ir

INTRODUCTION

Causality is a well-known subject of philosophical discussions, particularly in classical philosophy and, to a lesser extent, philosophy of science. However, a considerable part of human mind is somehow preoccupied with cause-seeking and cause-finding, which are not related to philosophy, science, or ontology in their strict senses. Thinking about and discussing the simplest events in personal life and the social issues are often reducible to questions of causality. Seeking to exhaust questions such as why some acquaintances of mine (or myself) were treated in a certain way, or had an accident, or suffered a financial loss, or failed in their business, or did not get promoted, or got divorced, also such questions as why did the revolution take place, why did the war break out, why is inflation so out of control, why did people vote for a certain candidate, why did a certain movie break the box office records, why did a certain team lose the game, and the like, is all to ask questions about causes of and (commonly, but not accurately) reasons for events. The output of such judgments is often pointing out the perpetrators. The general and typical way of answering such questions can be biased; including in the form of simplistic views and grotesque exaggerations.

Beyond personal affairs, people frequently think of and make judgments on numerous issues such as the climate, healthcare, economy and finance, politics and culture, and even sports. Obviously, these thoughts and judgments differ from each other in accuracy, clarity, rationality, logical soundness, fairness, and factual correctness. Nevertheless, it seems that cause-seeking has a role in many of these interpretations and judgments; a role which often comes with oversimplification of causal explanation.

PURPOSE

A number of scientists and philosophers have emphasized that phenomena often have more than one causes. They sometimes even do not have one set of causes, but there exists a complex and variable network of sufficient causes, which to discover the impacts of its various components is difficult, even impossible (Mason, 2015; Mitchel, 2017). This general framework, sometimes referred to as the Complexity theory, traces the reduction of causal networks to a limited number of causal relations in scientific explanations. There is a general tendency to reduce the complex causal networks to just one or two causes. This is something like the so-called “horizontal reductionism,” in which, More plain terms “Oversimplified Cause fallacy” and “fallacy of the single cause” are also used for referring to the replacement of a complex causal process by a simple, convenient cause.

Paying attention to the complexity of causal explanation is not limited to the sphere of scientific explanation. To be sure, sometimes even scientists and scholars

commit oversimplification in tracing the causes, and thus it is hardly possible to expect ordinary people, even in developed societies, to comprehend the causal complexities, and observe them in explaining daily events. Yet, causal analysis of regular affairs on the part of ordinary people, due to its causes and consequences, has also enjoyed some attention. One example is the “fundamental attribution error,” defined as a tendency toward explaining events based on personalities and moral characteristics of individuals involved, while overlooking external causes . Numerous empirical studies have been aimed at revealing the mechanisms of regular causal explanations in daily lives of people . Blaming people around someone who has suffered a loss, and accusing members of a certain group of people of causing a failure or an insufficient success, are among the primary examples of the above-mentioned approach. We are going to see some aspect of this in the Iranian culture.

METHODOLOGY

The method in this article is searching among Persian sites which can be considered as not necessarily scientific explanation but things that ordinary people including the journalist of ordinary sites gather and reproduce.

RESULT

In order to explore this subject in the context of Iran’s news consumption/interpretation culture, here, among all the socio-political gaps that produce “the accused other,” those are concerned which result in blaming the problems on upper social classes, and ultimately on the government and politicians. This is not to claim that what follows is specific to Iranian culture, but, at the very least, it is asserted that Iranians are like this, or Iranians, too, are like this. (Given that proving something does not disprove other things.) Also, it is not claimed that all causal analyses and accusations which are referred to below are necessarily wrong. The point is rather their exaggeration and exclusivity. In this section, various examples from Persian language news-analysis websites are provided, in which the causal oversimplification is obvious.

DISCUSSION

It is not easy to realize what the cause of something is. “Since the accidental relations of the world are extremely convoluted, to answer even the simplest questions such as where does my lunch come from, and what does the pension fund do with my money, is difficult for me.” (Harari, 2018:276) But cause-seeking is among the primary human needs, and this is why people do not give up in the face of that complexity. The need for cause-seeking is not initially a scientific one; it is rather a psychological need to comprehend the causes of problems. Indeed, our need for cause-seeking requires simplification and accusation in order to gain peace

Iranian Cultural Research

Abstract

of mind through diverting the blame from ourselves, and to enjoy a feeling of responsibility and participation in a moral struggle through animosity toward “the other” class/group (Pinker, 2015).

Whether it is a drought or an increase in cancer rates, commercial success of a high-cost play or the spread of child labor, it always involves a set of non-blameful causes (such as natural or accidental causes, and the inherent psychological and physical characteristics of human beings). Moreover, those causes which can be considered blameful are partly due to mistakes on the part of the victims themselves (those affected by drought or cancer, audience of the play or the child laborers), and not the class/group which has been represented as their enemy. Focusing exclusively on the blameful part of the cause, and then putting all, or most, of the blame on others, can be considered as a new version of the Voodoo practice, in which the enemy is symbolized by a doll, and is punished by penetrating the doll with needles.

CONCLUSION

By reducing the various causes resulting in a phenomenon to just one cause, and making an accusation out of it; by oversimplification of the causal networks through exaggeration of corrupt motives or misdeeds on the part of certain individuals or institutions; by attributing the events to some distant, strange, or vague causes; by overlooking one’s own (or one’s group, including class, occupation, etc.) blameful causal role, and also natural and accidental causes, we seek to divert the blame from ourselves (our group); to fantasize an enemy or to exaggerate a real animosity; to find additional confirmation for our accustomed ways and values; to pretend being smart, informed, and able of complex analysis; to demonstrate ourselves as being morally committed and involved in a struggle against evils. The main motive behind all these inclinations is to gain peace of mind for ourselves and to escape mental inconsistency. Their consequence, however, is social radicalism and public pessimism.

NOVELTY

It shows how harmful can be to explain things in such a way and to reproduce the news of it.

BIBLIOGRAPHY

- Aftab News Agency (Jan. 28, 2019). *Be Sedā va Simā bāxtim* [We lost to Media]. Retrieved from <https://aftabnews.ir/fa/news/571606>
- American Psychological Association (2016). *Beliefs and causal understanding*. Rederived from <https://www.apa.org/pubs/highlights/peeps/issue-84>
- Aparat Video Sharing Service (Mar. 21, 2017). *Mostanad-e enqelābi-ye salāmati čist* [what is the revolutionary proof of health]. Retrieved from <https://www.aparat.com>
- Booth Fowler, B. (1999). *Enduring Liberalism, American political thought since the 1960s*. University Press of Kansas, Kansas US.
- Fars News (Dec. 11, 2018). *Lavāzem-e ārāyeš-e qeyr-e stāndārd va xatar-e ebtelā be Sarātān* [Non-standard make-up products and the risk of cancer]. Retrieved from <https://www.farsnews.ir/news/13970920000764/>
- Frazer, J. (1384) *Šāxe-ye Zarin* [The golden bough: a study in religion and magic] (K. Firouzmand Trans.). Tehran, Iran: Āgah. (Original work published in 2002)
- Gozashte, N. (Feb. 03, 2018). *Ellat-e Enqelāb-e Iran* [The cause of Iran Revolution]. Retrieved from the author's Facebook post.
- Harari, Y.N. (2018). *21 dars barāy-e Qarn-e 21* [21 lessons for the 21st century] (S. Gheisari, Trans.). Tehran, Iran: Pārise. (Original work published 2018)
- Hoopa (Aug. 6, 2013). *Ellate-e garm šodan-e biš az andāze-ye havā dar in roozhā* [the cause of warm weather these days]. Retrieved from <https://hupaa.com>
- Hseexpert(2018).*Atašsuzi-ye Plāsko amdi bude ast* [firing Plasco was intentional]. Retrieved from https://www.hseexpert.com/Pages/Common/Search/Search_Subject.aspx?text
- Hurley, P. J. (2011). *A Concise introduction to logic*. Boston US, Cengage learning.
- Independent (Dec. 10, 2014). *Bad science reporting blamed on exaggerations in university press release*. Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/science/bad-science-reporting-blamed-on-exaggerations-in-university-press-releases-9913336.html>
- Irna News Agency (May 26, 2015). *Bāznegari-ye masraf-e somum va kud-e šimiyāyi dar arāzi-ye šālizāri zarurati ejtenābnāpazir* [review of using agriculture pesticides and chemical fertilizer in is inevitable]. Retrieved from <https://www.isna.ir/news/93041608992>
- Isna News Agency (Jul. 7, 2014). *Mohemtarin elal-e gerāyeš be masraf-e mavād-e moxader dar jāme'e čist?* [Most important causes of tendency towards drugs in society]. Retrieved from <https://www.isna.ir/news/93041608992>
- Jahān-e Eqtesād Newspaper (Jan. 26, 2018). *Ezmehlāl-e tabaqe-ye motavaset, elat-e soqut-e meli* [Dissolution of middle class, the cause of declining national economy]. Retrieved from <http://jahaneghtesad.com/>

Iranian Cultural Research

Abstract

- Jām-e Jam News Agency (Jan. 7, 2014). Dalāyel-e tanavo'tablabi-ye jensi [Sectual variety reasons]. Retrieved from <http://jamejamonline.ir/fa/news/633033>
- Johnson, D. R., Murphy, M. P., & Messer, R. M. (2016). Reflecting on explanatory ability: A mechanism for detecting gaps in causal knowledge. *Journal of Experimental Psychology: General*, 145(5), 573-588. doi: 10.1037/xge0000161
- Karami, N. (Jan. 31, 2019). Facebook post of author.
- Khabaone (Dec. 16, 2013). *Mardom-e Iran tafrih nadarānd be ham payāmak mizanand* [Iranians don't have amusement so they text message together]. Retrieved from <https://www.khabaronline.ir/news/327845>
- Khabar Online (Aug. 12, 2018). *Belaxare ellat-e asli-ye soqut-e parvāz-e Tehran-Yasuj Xatā-ye xalabān bud yā yax zadan-e bāl-e havāpeimā* [Finally the main cause of Tehran-Yasuj airplane crash was the fault of the Pilot or freezing the wings]. Retrieved from <https://www.khabaronline.ir/news/794162>
- Khabarone (Dec. 24, 2018). *Belithā-ye gerān-e tā'ātr-e lākčeri-ye binavāyān sold out šod* [Expensive tickets of luxury theater, The Misérables, sold out]. Retrieved from <https://www.khabaronline.ir/news/327845>
- Kushnick, G. (Dec. 8, 2015). Your habit of pointing out other people's fault is ruining your life. Rederived from <https://medium.com/@DrGregKushnick/your-habit-of-pointing-out-other-people-s-faults-is-ruining-your-life-9f4483b67190>
- Mashregh News (Apr. 30, 2018). Hamečiz darbāri-ye zelzele-ye Kermānshah [Everything about Kermanshah earthquake]. Retrieved from <https://www.mashreghnews.ir/news/840620>
- Mason M. (2015). *Nazarie-ye Pičidegi* [Complexity Theory] (M. Talkhabi, Trans.). Tehran, Iran: Institute for Social and Cultural Studies. (Original work published in 2008)
- Matute, H., Blanco, F., Yarritu, I., Diaz-Lago, M., Vellido, M.A., & Barberia, I. (2015). Illusions of causality: how they bias our everyday thinking and how they could be reduced. *Frontiers in Psychology*, 6, 888. doi: 10.3389/fpsyg.2015.00888
- Meffert, M. (2006). The effect of negativity and motivated information processing during a political campaign. *Journal of communication*, 56(1), 27-51. doi: 10.1111/j.1460-2466.2006.00003.x
- Mehr News Agency (Jan. 22, 2019). Dowlat faqat faqr towlid mikonad va faqr elat-e seklgiri-ye kudak-kar ast [Ggoverment creat poverty and poverty leads to child labor]. Reterived from <https://www.mehrnews.com>
- Mehr News Agency (Jan. 26, 2009). *Āludegi-ye havā bā'es-e kāheš-e 60darsadi-ye parandegān dar Tehran šod-e east* [60 percent of birds are reduced in Tehran because of air pollution]. Retrieved from <https://www.mehrnews.com/news/837885>

- Mitchell, M. (2017). *Seyri dar Nazarie-ye Pičidegi* [Complexity: a guided Tour] (R. Amirrahimi Trans.) Tehran, Iran, Našr-e Now. (Original Work published in 2009)
- Namnak Online Magazine (Dec. 18, 2016). *Ellat-e šekast-e tim-e Branko Ivanković va Ghal'e Noei* [Branko Ivanković and Ghal'e Noei causes of failure]. Retrieved from <http://www.namnak.com-p41180/>
- Namnak Online Magazine (Nov. 17, 2018). *Zararhāyi ke ba xordan-e nušābe be xod mizaniđ* [how you hurt yourself by drinking coca]. Retrieved from <http://namnak.com/p38327>
- Persian BBC News (Nov. 12, 2013). *Talāq dar Iran* [Divorce in Iran]. Retrieved from https://www.bbc.com/persian/iran/2013/11/131112_me_iran_divorce_causes
- Pinker, S. (2015). *Lohe Sepid* [The blank slate: the modern denial of human nature] (B. Behzadi Trans.). Tehran, Iran: Negah-e Mo'aser. (Original work published 2011)
- Raskhun (Dec. 7, 2011). *Rišeħā-ye xošunat dar xānevāde va jāme'e* [Violence roots in family and society]. Retrieved from <https://rasekhon.net/article/show/203424>
- Rokna News Agency (Dec. 25, 2018). *Boridan-e tormoz ellat-e tasādoḡ-e otubus-e dānešjuyān* [Break failure: reason of student's bus crash]. Retrieved from <https://www.rokna.net>
- Ross, L. (1977). The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In Berkowitz, L. (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 173–220), New York: Academic Press.
- Rottman, B. M. (2016). Searching for the best cause: Roles of mechanism beliefs, autocorrelation, and exploitation. *Journal of Experimental Psychology: Learning, memory and cognition*, 42(8), 1233-1256. Doi: doi: 10.1037/xlm0000244
- Saberi Eftekhari, A. (2012). Bāvar be vojude niruye foq-e tabi'i dar ašyā' dar farhang-e āme-ye mardom-e Iran [Overnatural force in objects in Iranian public culture. *Antropology Review*, 10(17), 87-113.
- Sayer, A. (2005). Reductionism in social science. Paper for workshop on *challenges to Dominant mode of knowledge* (Dec. 16-17, 2005), Paris, France.
- Shomal Sonnat (Dec. 9, 2018). *Moškelāt-e jāme'e-ye bašari az badihā-ye axlāqi naš'at migirad* [Human society's problem comes from immorality]. Retrieved from <http://shomal.dmsonnat.ir/News/58069>
- Sommers, C. H., (1994). *Who stole Feminism?: How women have betrayed women*. New York, Simon & Schuster.
- Tahririye (Jan. 11, 2018). *Āmele ijād-e xošksāli dar Iran ra bešnāsidi* [Reasons of drought in Iran]. Retrieved from <https://tahririeh.com>
- Tamizifar, R. (2018). *Nābarābari dar nešāt va avāmel-e ejtemā'i-ye mo'āser bar an* [Inequality in joy and affecting social factors] (Unpublished doctoral dissertation). Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, Iran.

Tavris, C. (2015). *ki bud Ki Bud? Čerā va čegune eštabāhātemān ra tojih mikonim* [Mistakes were made (but not by me): why we justify foolish beliefs, bad decisions, and hurtful acts] (S. Gharaei Trans.). Tehran, Iran: Gamān. (Original Work Published in 2007)

Taylor, E. B. (1920). *Primitive culture*. London: John Murray.

Towse'e-ye Irani (Jan. 18, 1397). *Eterāzāt'e Deymāh mahsul-e be hāšīye raftan-e tabaqat-e motavaset ast* [The Day contests happened because of marginalizing the middle class]. Retrieved from <https://www.toseeirani.ir>

Zultan, R., Gerstenberg, T., & Lagnado, D.A. (1983). *Finding fault: Causality and counterfactuals in group attributions*. *Cognition*, 125(3), 429–440. doi: 10.1016/j.cognition.2012.07.014

Iranian Cultural Research

Vol. 12
No. 4
Winter 2020

علت‌یابی‌های ساده‌ساز در مواجهات انتقادی

مرتضی مردیها^۱

دریافت: ۱۳۹۷/۱۲/۱۴؛ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۹/۱۶

چکیده

یکی از رایج‌ترین فعالیت‌های ذهنی افراد جست‌وجوی علل حوادث روزمره است. این فعالیت ممکن است متأثر از برخی رانه‌های غریزی و روانی و نیز برخی آموزه‌های اجتماعی به سمت ساده‌سازی اریب پیدا کند. ساده‌سازی در علت‌کاوی و علت‌یابی و تبیین‌های علی سهل‌انگار و اغراق‌گر در مسائل مختلفی از قبیل بهداشتی، محیط زیستی، اخلاقی، حوادث و غیره، و به تبع آن ساده‌سازی در مقصریابی می‌تواند تاحدودی ناشی از گرایش غریزی به غلبه بر تعارض ذهنی (ناسازگاری شناختی) و فرار از رنج ناشی از منسوب‌کردن حوادث به اتفاق یا به کوتاهی خود باشد، و نیز ناشی از پذیرش کلیشه‌های تعلیلی رایج در جامعه. از منظر پیامد، علت‌یابی ساده‌ساز، که لاقلاً دچار مغالطه جزء و کل است، ممکن است فرد را به رویارویی فکری-احساسی یا عملی با کسانی تحریض کند که علت یا علت اصلی (مقصر منفرد یا اصلی) مصائب آنها نبوده‌اند و از این رهگذر، تصورات و انتظاراتی برای فرد و جامعه ایجاد شود که به رادیکالیسم بی‌اعتمادی و درنهایت رنج بیشتر و کارآمدی کمتر منجر شود. این مقاله در پی بررسی برخی شکل‌های این ساده‌سازی در مواجهات رایج انتقادی و تحلیلی در ایران امروز است و در پی تقویت ایده وجود ناسازگاری شناختی و میل به غلبه بر تعارض ذهنی در انگیزه‌ها، و خطر گسترش انتقاد غیرسازنده و تدروی بی‌اعتمادی در عوارض است. محدوده جست‌وجوی داده‌ها برشی تصادفی از سایت‌های خبری-تحلیلی فارسی‌زبان و عامه‌پسند در فضای مجازی است که به نظر می‌رسد بازتابی از نوعی گرایش رایج فرهنگی جامعه را در مورد این موضوع خاص فراهم می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: رانه‌های غریزی، آموزه‌های اجتماعی، مقصریابی، اصناف، طبقات

۱. دانشیار فلسفه علوم، دانشکده ارتباطات دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
m_mardiha@atu.ac.ir

۱. مقدمه

علیت یک عنوان شناخته شده برای بحث های فلسفی، آن هم عمدتاً فلسفه کلاسیک و مقادیر کمتری فلسفه علم است. در عین حال، سهم قابل توجهی از اشتغالات ذهنی عموم آدمیان به شکلی از علت کاوی و علت یابی راجع است که ارتباطی با فلسفه، علم و هستی شناسی، در معانی تخصصی شان، ندارد. فکر و بحث در مورد ساده ترین اتفاقات زندگی شخصی و مسائل اجتماعی اغلب قابل فروکاهش به پرسش از علت است. دغدغه مندی نسبت به مسائلی از قبیل این که چرا کسی از آشنایانم (یا خودم) در معرض فلان رفتار قرار گرفت، چرا تصادف کرد؟ چرا در این معامله ضرر کرد؟ چرا کسب و کارش نرفت؟ چرا رئیس قسمت خود نشد؟ چرا طلاق گرفت؟ و مسائلی از قبیل این که چرا انقلاب شد؟ چرا جنگ شد؟ چرا تورم بی مهار است؟ چرا مردم به چنین کاندیدایی رأی دادند؟ چرا این فیلم رکورد فروش را شکست؟ چرا تیمش مسابقه را باخت؟ و نظایر اینها، همه پرسش هایی از علت و سبب (و به تعبیر رایج ولی نه چندان درست و دقیق) دلیل رویدادها است. حاصل عمده این قضاوت ها اغلب در قالب متوجه کردن انگشت تقصیر به سمت مقصر است. گرایش و رفتار کلان و الگووار در پاسخ دهی به این پرسش ها می تواند به سمت خاصی اریب داشته باشد؛ از جمله نگاه ساده ساز و اغراقگری کاریکاتورال^۱.

در سطحی فراتر از مسائل شخصی، مردم فراوان در خصوص مسائل متعددی همچون آب و هوا، بهداشت و درمان، اقتصاد و مالیه، سیاست و فرهنگ، و حتی ورزش و هنر می اندیشند و قضاوت می کنند. واضح است که این اندیشه ها و قضاوت ها متفاوت است و از حیث دقت و روشنی و میزان ابتنا بر عقل و منطق و میزان اتکا به تجربه و بهره مندی از انصاف در سطوح مختلفی قرار می گیرند. در عین حال، به نظر می رسد علت کاوی در بسیاری از این برداشت ها و قضاوت ها نقش بازی می کند؛ نقشی که اغلب با ساده سازی تبیین علی و سهل گیری در این که چه چیزی علت چه چیزی است، همراه است. این که چه چیز علت چه چیز است البته مادامی که چیز را در معنای شیء به کار ببریم ربط چندانی

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲

دوره ۱۲، شماره ۴
زمستان ۱۳۹۸
پیاپی ۴۸

۱. دلیل این که مثال ها همه از موارد منفی است این است که حوادث مطلوب چندان ذهن را به علت کاوی بر نمی انگیزد. انسان ها بیشتر تحت فشار ناراحتی ناشی از امر منفی و ناخوشایند و به سائق حل و فصل ذهنی عملی آن به علت کاوی رو می کنند.

به زندگی پیدا نمی‌کند. این که علت سوختن آزاد شدن فلورژستن باشد یا ترکیب با اکسیژن، نقشی در روابط میان آدمیان و بهداشت روانی آنان ندارد. موضوع جایی از حیطه یک مشکل صرف علمی-فلسفی بیرون می‌آید؛ چیزی که از قرار علت چیز دیگر (در اینجا چیز بد) شده است، به حوزه آدمیان راه پیدا می‌کند و علت، تفسیر «تقصیر» پیدا می‌کند. عدم توجه به این موضوع، نه تنها منجر به یک مشکل علمی و روش‌شناختی در تبیین امور می‌شود، بلکه عوارض فردی و اجتماعی هم در پی دارد.

مقاله حاضر در پی تقویت این ایده است که در فضای خبری-تحلیلی ایران امروز، بسیاری از علت‌یابی‌ها متأثر از تلاش روان‌شناختی برای گریز از بار علیت پیچیده، به سمت اقسام ساده‌سازی‌ها است که به سائق گریز از به رسمیت شناختن سهم خود در مصائب و سبک‌شدن روان‌شناختی، و نیز احساس مساعد اخلاقی و اجتماعی در معارضه با افراد و نهادهای مقصر صورت می‌گیرد. بخشی از نارضایتی‌های فردی و اجتماعی متأثر از غلبه یک اریب در نوع تفسیر علی از امور است که کمتر توجهی به شبکه پیچیده و انبوه همکنش‌های فعال در یک فرایند علی دارد؛ چارچوبی توضیحی که در آن معمولاً تصمیم آگاهانه و آزادانه و اراده اغلب شرورانه کسی یا کسانی را علت اصلی حوادث و پیامدهای ناخوشایند می‌توان برمی‌شمرد. از این نگاه بسیاری از حوادث ناخوشایند نتیجه ندانم‌کاری، منفعت‌طلبی، تنگ‌نظری، سوءمدیریت، سوءنیت و شرارت پنهان و آشکار نهادها و افراد تلقی می‌شود و بر همین مبنا به ارزیابی و نقد و اعتراض و کارشکنی علیه آنها اقدام می‌شود. بدیهی است که اوصاف منفی افراد و نهادها در مشکلات جامعه نقش دارد؛ ولی سخن بر سر میزان آن است. به نظر می‌رسد اریب مزبور میزان بیشتری از عیوب را به این عوامل نسبت می‌دهد. از یک نگاه این گرایش می‌تواند، آگاهانه یا ناآگاهانه (و بیشتر ناآگاهانه) از فرمول ترجیح تقلیل مرارت بر تقریر حقیقت پیروی کند. اگر بپذیریم که این دو می‌تواند هدف مثبت روشنفکران و خبرگزاری‌ها و تحلیل‌گران باشد، پرسش از ترجیح یکی بر دیگری حسب لزوم بی‌مورد نیست. به نظر می‌رسد روال رایج در میان ما هنگام تحلیل و تعلیل مسائل روز گرایشی به ترجیح تقلیل مرارت بر تقریر حقیقت دارد؛ به این معنا که معرفی یک مقصر اغلب خائن بیشتر قادر است، لااقل از طریق نکوهش و رسواکردن او،

درجاتی از خشم ما را از یک حادثه یا روال ناخوشایند فرو بنشانند تا پرداختن خونسردانه و علمی به وجوه متعدد علل انسانی، نهادی، ساختاری، و طبیعی دخیل. و این البته با آنچه در مورد وجود ناسازگاری شناختی و میل به غلبه بر تعارض ذهنی گفتیم در تناسب است. این فقره اخیر خود چیزی نیست جز نوعی تلاش برای تقلیل مرارت، هرچند بیشتر در مورد خود. نگارنده در تجربه مواجهات گسترده خود به عنوان یک تحلیل‌گر به فراوانی با مخاطبانی مواجه بوده است که گاه حتی به صراحت تحلیلی را ترجیح می‌دهند که از یک سو مقصریاب باشد و از سوی (مثلاً با طرح امکان معارضه) راه چاره پیشنهاد کند. دلیل آن هم روشن است: چنین تحلیل و تبیین‌هایی در قیاس با مواردی که هم علّیت را توزیع می‌کند و هم تقصیر را، و هم ممکن است به حسب واقعیات اظهار کند که عجلتاً راه‌حلی وجود ندارد، خوشایند نیست. شیوه مزبور باعث میزان بیشتری از بدبینی و بی‌اعتمادی و هدر رفت نیرو می‌شود که هم می‌تواند مبالغی از انرژی اجتماعی را در معارضات نادرست هزینه کند، و هم، به ویژه با فرض شکست در مورد قبلی، می‌تواند به گستره و عمق تلخ‌اندیشی و بی‌اعتمادی و ناامیدی مساهمت کند.

«دیگری» که آماج تمرکز تقصیرات است می‌تواند فردی، گروهی، صنفی، طبقاتی، اداری، جنسیتی، قومیتی، ملیتی، نژادی و نظایر اینها باشد. برشی که ما برای این مقاله انتخاب کرده‌ایم و رواج بیشتر دارد، شکاف صنفی-طبقاتی است که انتهای آن به دولت به عنوان حامی طبقه بالا می‌رسد. محدوده‌ای که داده‌های مربوط از آن اخذ شده است، برشی تصادفی از سایت‌های خبری و تحلیلی فارسی‌زبان مربوط به مسائل ایران است که اغلب نظرات مردم را، اعم از افراد سرشناس یا عادی، در مورد مسائل روز در بیشتر مواقع با چاشنی عامه‌پسندی و مشتری‌مداری خبری بازتاب می‌دهند؛ چیزی که تا حدودی می‌تواند یک روال اجتماعی و یک خصیصه فرهنگی را بازنمایی کند. منظور از نظرات مردم اظهارنظرهایی است که از موضع مرسوم مدیریتی یا نگاه تخصصی نیست بلکه به درک و دریافت عمومی و الگووار فرهنگی عامه نزدیک است. آن منابع خبری و تحلیلی که خط سیاسی مسلط خاصی، اعم از حکومتی یا ضدحکومتی، داشته‌اند و به نظر می‌رسید ممکن است با صافی‌های تبلیغاتی و با مقاصد ایدئولوژیک به پخش و نشر مطالب مشغول باشند

به نفع منابعی که به نظر می‌رسید بیشتر جلب توجه عامه و بازتاب نظرات و شایعات مطرح یا جالب توجه منظور نظرشان است و بر همین اساس بیشتر می‌توانند فرهنگی و اجتماعی تلقی شوند، کنار گذاشته شد. هرچند البته این خطوط تفکیکی که گفته شد ماهیتی کمابیشی دارد و به دشواری قابل خط‌کشی دقیق است. با کلیدواژه علّت در این سایت‌ها جستجو کرده‌ایم که از نگاه اظهار نظرکنندگان در امور جاری جامعه، از حوادث ناخوشایند تا روال‌های رایج ناکارآمد در مدیریت، چه چیز به مثابه علّت و سبب مطرح می‌شود. در میان حجمی از داده‌ها که از این طریق فراهم شد، مشاهده شد که مواردی که در آن تبیین علّی از نگاهی چندعلّیتی و با ملاحظه عوامل متعدد دخیل برخوردار باشد بسیار اندک است. در برابر، تمرکز علل در یک علّت، و تعبیر تقصیر از آن روال مسلط است. شیوه کار کیفی و متکی به کفایت نسبی موارد و اشباع شواهد بوده است، هرچند فقط گزیده‌ای از آن در مقاله حاضر گنجانیده شد.

۲. چشم‌انداز نظری

شماری از دانشمندان و فیلسوفان تأکید داشتند که پدیده‌ها معمولاً یک علّت ندارند. حتی گاه صرفاً مجموعه‌ای از چند علّت هم ندارند، بلکه در بسیاری موارد شبکه پیچیده و متغیری از علل کافی در کار آنها کارسازی می‌کند که کشف تأثیرات اجزای آن دشوار یا ناممکن است (میسن^۱، ۱۳۹۴؛ میچل^۲، ۱۳۹۶). این چارچوب کلان که گاه از آن به نظریه پیچیدگی تعبیر می‌شود، در تبیین‌های علّی علمی رد پای فروکاهش شبکه علّی به علّت‌ها و علّیت‌های محدود را ردیابی می‌کند. گرایش عامی وجود دارد به فروکاهش شبکه پیچیده علّی و مجموعه علل کافی به یکی دو علّت. این نزدیک به چیزی است که «تقلیل‌گرایی»^۳ افقی نامیده شده که در آن «چیزی که شبکه‌ای از علل متعدد دارد فقط به یک یا دو علّت منسوب می‌شود، و باقی علل نادیده گرفته می‌شود» (سایر^۴، ۲۰۰۵). تعابیر گویاتر «مغالطه علّت ساده‌سازی شده»^۱

1. Mason
2. Mitchell
3. horizontal reductionism
4. Sayer

(هیورلی^۲، ۲۰۱۱)، و «مغالطه علت واحد^۳» نیز برای اشاره به جایگزین کردن فرایند پیچیده علی با یک علت ساده دم‌دستی به کار برده شده است.

توجه به پیچیدگی تبیین علی فقط محدود به حوزه تبیین‌های علمی نیست. درست است که حتی دانشمندان و محققان هم بعضاً در ردیابی علی دچار ساده‌سازی و علت‌کاوی‌های ساده‌ساز هستند و در این صورت از عامه مردم حتی در جوامع پیشرفته هم به دشواری می‌توان انتظار درک پیچیدگی علی و مراعات آن در تبیین‌های روزمره امور را داشت. با این وجود، تحلیل علی امور عرفی از سوی مردم هم، با توجه به علل و عوارض آن، مورد توجه بوده است. یکی از موارد شایع «خطای نسبت دادن بنیادین»^۴ است که همچون تمایلی به سمت تبیین وقایع با استناد به شخصیت و وضع اخلاقی افراد دست‌اندرکار و با چشم‌پوشی از علل بیرونی تعریف شده است (راس^۵، ۱۹۷۷). تحقیقات تجربی مفصلی صورت گرفته است که نشان دهد سازوکار تبیین‌های علی عرفی در زندگی روزمره مردمان چگونه است (روتمن^۶، ۲۰۱۶؛ جانسون، مورفی و مسر^۷، ۲۰۱۶). متهم کردن افراد پیرامون به علیت و داشتن تقصیر در بلایی که بر کسی وارد شده و متهم کردن افراد در یک گروه به علیت و داشتن تقصیر نسبت به یک شکست یا موفقیت ناکافی از ابتدایی‌ترین نمونه‌های این رویکرد است (زولتان، گرسنتبرگ و لاگنادو^۸، ۱۹۸۳).

نوع مواجهه روزمره عموم یا اغلب مردم در متهم کردن و مقصر دانستن همدیگر در ارتباط با مسائل و مشکلات معمول حتی در حیطه خانواده و محل کار شاید چشمگیرترین مصداق این مفهوم باشد؛ در عین حال، برخی از موارد شاخص آن را می‌توان در مقوله‌های اجتماعی-فرهنگی دسته‌بندی کرد. متهم کردن الگووار طبقات اجتماعی و گروه‌های صنفی، قومی، جنسیتی، ملل دیگر، یا سیاستمداران و مدیران در سطوح مختلف، با قرار دادن

1. oversimplified cause fallacy
2. Hueley
3. fallacy of the single cause
4. fundamental attribution error
5. Ross
6. Rothman
7. Johnson, Murphy & Messer
8. Zultan, Gerstenberg, & Lagnado

ساده‌سازانه آنها در مقام علت و مقصر اصلی یا منحصر برای بسیاری از مشکلات، گاهی و تاحدودی، مصداقی از این مورد است. از نمونه‌های اولیه که عبور کنیم موارد متعددی از داوری منفی و مخالفت و بدبینی و بدگویی و انتقاد از افراد و نهادها تا درگیری و مبارزه در اشکال مختلف آن وجود دارد که هرچند به تصور بسیاری رفتاری عادی و طبیعی بلکه گاهی اخلاقی است، با معیار تأمل در پیچیدگی علل پدیده‌ها، از جمله تقصیر مقصران، از جهت انگیزه‌ها و عوارض مهم برآورد شده است. انگیزه‌ها و پیامدهای تبیین‌های علی ساده‌ساز خارج از دنیای علم و در میان مردم عادی موضوع توجه بوده است. از چنین چشم‌اندازی است که گفته شده است «تبیین علی غلط اغلب به شبه علم یا خرافه متکی است و در مواردی همچون بهداشت، اقتصاد و رفاه می‌تواند به نتایج اسفبار منتهی شود» (متیوت^۱، ۲۰۱۵). بنا بر یک نظر، این شیوه بیشتر به حکم اثرات جبران روانی خود معتبر شده است تا صحت و نفاذ واقع‌بینانه آن.

در موارد عدیده‌ای ممکن است ذهن علت‌کاو به معنایی کمابیش عینی و علمی در پی یافتن علل یک پدیده باشد، حتی در مورد علل پدیده‌های انسانی و اجتماعی و منجر به بحث تقصیر و مقصر؛ اما به نظر می‌رسد اریب خاصی در بسیاری از علت‌کاوی‌هایی از این دست در کار است: جهت‌دهی به تبیین علی به شکلی که راه ساده‌تری برای تغییر نتایج ناخواستی یا لااقل ابراز نارضایتی از آن و احساس مشارکت در مبارزه با آن به دست دهد. در چارچوب یک رویکرد متکی بر روان‌شناسی عمومی، به نظر می‌رسد در بسیاری از علت‌کاوی‌ها و مقصریابی‌ها، چه در رفتار غریزی فردی و چه تربیت اجتماعی و حتی گاه علمی، با شیوه‌ای روبه‌رو هستیم که با برون‌فکنی و ساده‌سازی سعی در معرفی کسانی یا نهادهایی به عنوان علت اصلی مشکل دارد، که فقط بخشی از علت‌اند (اگر اصلاً باشند). چنین روشی دو کارکرد می‌تواند داشته باشد: ۱. یافتن یک آرامش روانی فردی (تدوریس^۲، ۱۳۹۴)؛ ۲. یافتن یک سکوی پرش برای مبارزه یا لااقل موضع‌گیری اجتماعی (سامرز^۳، ۱۹۹۴).

1. Matute

2. Tavris

3. Sommers

بسیاری از پندارها و رفتارهایی که برخی از آدمیان اینک آنها را جزو خرافات می‌شمارند، واکنش‌هایی است که بشر به همین دست مسائل نشان داده تا هم به لحاظ ذهنی آن را برای خود حل کرده باشد هم به لحاظ عملی اقدامی برای نوعی جبران صورت داده باشد. عقیده گسترده در میان اقوام و ملل به این که انتقام خدایان و خدایگانان، نفرین جادوان و جنیان، کمین ارواح خبیثه، تلافی خواهی اموات دشمنان، چشم‌زخم حسودان، نیروهایی است که وجود دارد و از راه دور و با شیوه‌هایی غیرمستقیم و غیرمادی عمل می‌کند، و نیز این که برخی طلسمات و عزایم و انواع چاره‌جویی‌های دیگر چون نذر و فدیه و انواع مناسک و ویژه برای دفع این نیروها و بی‌اثر کردن آنها نافع است (صابری، ۱۳۹۱)، همگی حکایت از تلاشی دارد برای کاستن و کم‌اثر کردن فشارهای جسمی و روحی‌ای که فرد معینی مقصر آن نبوده یا اگر هم بوده دسترسی به او برای تلافی ممکن نبوده است. به نظر می‌رسد بسیاری از عقاید و باورهای ناظر به مکانیسم‌های جبرانی، از مواردی که ذیل خرافه طبقه‌بندی می‌شود تا مواردی که به کارکرد نفرین و آه مظلوم ناظر است چیزی همچون گلبول‌های سفید روان بشری است که به کار محاصره و دفع و رفع میکروب‌ها و ویروس‌های مهاجم می‌آید. روان بشر با داغ و درد و حسرت و نظایر اینها دچار رنج است. یکی از سازوکارهایی که می‌تواند این موارد را کاهش دهد یافتن کسانی است که علت و مقصر آن دانسته شوند. این علل و مقصران که لازم است موجوداتی صاحب آگاهی و اراده و اغلب شرور باشند، نخست این فایده را دارند که علت مشکلات را از پرده جهل مطلق به‌در می‌آورند؛ برای همین هم حتی اگر نباشند آفریده می‌شوند. منظور از آفریده‌شدن همان توانایی روان انسان در مقام تخیل موجوداتی و نشانیدن آنها به مقام علت و مقصر است؛ دوم، این امکان را فراهم می‌کند تا با ساخت نرم‌افزارهای جبرانی تلاشی برای چاره‌جویی صورت گیرد. یعنی رفتارها و مناسکی ایجاد و اجرا شود که هم برخی از تلاش‌های شرورانه را بی‌اثر کند و هم آزار و اذیت‌هایی به تلافی نصیب شروران کند. این چیزی است که مبالغی از فشارهای روحی افراد آسیب‌دیده یا هراسان از آسیب می‌کاهد (تایلور^۱، ۱۹۲۰؛ فریزر^۲، ۱۳۸۴).

1. Taylor
2. Frazer

به نظر می‌رسد امروزه علم و تکنیک تاحدودی جایگزین این روش‌ها شده است. در عین حال هستند کسانی که از کارکرد علم و تکنولوژی در این موارد هم گاه ناامید می‌شوند و به سراغ خرافات نمی‌روند. آنها برای کاهش فشار روحی کار دیگری می‌کنند. سازوکار روان آنها، به شکلی تاحدودی طبیعی و خودکار، گلبول‌های سفید روحی جدیدی می‌سازد و علیه میکروب‌ها و ویروس‌های رنج به حرکت درمی‌آورد. به نظر می‌رسد بخش‌هایی از پندار و کرداری که در چارچوب فرهنگ مسلط معاصر در جهان، آگاهی و نگاه انتقادی و مبارزه با علل و عوامل و مقصران ناکامی‌ها و آسیب‌دیدگی‌ها تلقی و به آنها تشویق می‌شود، گاهی و تاحدودی، دنباله همان باورها و اقداماتی است که کارکرد جبرانی دارد. به این معنا که پرده از واقعیتی بر نمی‌دارد، ولی برای کاهش درد روانی ناشی از ناخشنودی‌ها و ملال‌های بشر ممکن است تاحدی کارآمد باشد؛ یعنی همان چیزی که منشأ علت‌یابی خرافی بود. روان‌شناسان بر این تأکید می‌کنند که پدیده غلبه بر «ناسازگاری شناختی» یا توجیه خود و آسوده‌کردن ذهن خود به زیان دیگران، نقش مهمی در چرخاندن عقربهٔ علت‌کاو و تقصیر یاب به سوی دیگران و برکنار دانستن خود از مسئولیت در نتایج نامطلوب و وانمودن چنین برداشتی به عنوان واقعیت و حقیقت محض دارد (توریس، ۱۳۹۴، ۲۶).

آنچه آمد بیشتر به برجسته‌کردن وجه استعداد درونی و نیاز روانی فردی برای زمینه‌دادن به این رفتار ناظر بود. در عین حال، این بذر در زمین اجتماع رویشی بیشتر دارد. نه فقط ساختار روانی ما اقتضا دارد که در مقام یافتن علل و مشخصاً یافتن عللی که به معنای تقصیر مقصران است به چارچوب‌های ساده‌ساز متکی باشیم، بلکه، شاید تاحدودی متأثر از همین، در ادامه و در فضای جمعی و رفتار جماعتی هم همین ماجرا تکرار می‌شود. به این معنا که ارزش‌ها و باورهای اجتماعی هم به آن بذرهای پندار و کردار فردی و غریزی میدان رشد دیگری می‌دهد. اهمیت فراوانی که در جهان نو به خوداظهاری، انتقاد، اقدام، مبارزه و نظایر اینها داده می‌شود، در کنار برآوردهایی که از مصائب بشری عرضه می‌شود و در آن برخی لایه‌های اجتماعی و برخی مدارهای اجتماعی، برخی قومیت‌ها و ملیت‌ها و نژادها، بعضی اصناف و مدیران و مسئولان رده‌های مختلف، عامل مقصر سازمان یافته و با

1. cognitive dissonance

برنامه قلمداد می‌شوند، آن احساس فردی را به یک چارچوب نظری مجهز می‌کند. انواعی از فمینیسم رادیکال، حقوق‌گرایی رادیکال، محیط‌زیست‌گرایی رادیکال اشکالی از سازماندهی اجتماعی و ایدئولوژیکی است که با متوجه‌کردن انگشت اتهام در مواردی که شبکه‌ای پیچیده از علل لازم و غیرلازم را که به همراه کاتالیزورها در کار علت کافی کارسازی می‌کند، به یک یا معدودی افراد و نهادها می‌کوشند با به راه انداختن یا تقویت کردن یک معارضه اجتماعی به درجاتی از کسب آرامش روحی ناشی از حس مشارکت در یک فعالیت اخلاقی و فرهنگی نائل شوند (بوث فالر^۱، ۱۹۹۹، ۶۵؛ و سامرز، ۱۹۹۴، ۱۲). در کنار بررسی چگونگی صورت بستن این نوع اظهارات، توجه به این هم بوده است که تحلیل علی آسان‌گیر و نااندیشیده و انگشت اتهام را به راحتی و با اطمینان به سوی برخی افراد و نهادها گرفتن چه عوارضی دارد. به‌رغم آنچه در مورد فایده عام چنین رفتاری برای جبران ناهمسازی شناختی آورده شد، برخی معتقدند این عادت، زندگی انسان‌ها را دچار آشفتگی می‌کند. تحقیقات فراوانی نشان می‌دهد بدگمانی و سوءظنی که از رهگذر علت‌یابی و مقصریابی ساده‌ساز به وجود می‌آید پیش از اجتماع به خود فرد صدمه می‌زند (کوشنیک^۲، ۲۰۱۵). این گرایش می‌تواند منشائی برای رادیکالیسم و آشتی‌ناپذیری میان گروه‌های اجتماعی باشد. آزمایشاتی نشان داده است که کسانی که بیشتر به درک و توضیح علی خود در امور دقت می‌کنند شانس کمتری برای ارائه توصیه‌های سختگیرانه و افراطی به دیگران دارند. «معنا و مفهوم آن این است که تشویق مردم به تأمل علی دقیق‌تر و روشن‌تر، حس همه‌چیزدانی آنها را کاهش می‌دهد و این به نوبه خود آنها را از مواضع رادیکال اجتماعی دور می‌کند.» (انجمن امریکایی روان‌شناسی^۳، ۲۰۱۶).

۳. علت و مقصر در فضای فرهنگ خبری-تحلیلی ایران

در بررسی این موضوع در فضای فرهنگ خبری-تحلیلی ایران، از میان شکاف‌های مختلفی که «دیگری مقصر» را مطرح می‌کند در اینجا به مواردی بسنده می‌کنیم که علت مشکلات

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۱۰

دوره ۱۲، شماره ۴
زمستان ۱۳۹۸
پیاپی ۴۸

1. Booth Fowler
2. Kushnick
3. American Society of Psychology

را، مستقیم یا به واسطه، نزد اصناف و طبقات اجتماعی بالاتر و نهایتاً دولت و دولتیان سراغ می‌گیرد. مدعا این نیست که آنچه می‌آید اختصاص به فرهنگ ایرانی دارد، بلکه کمترین مدعا می‌تواند این باشد که ایرانیان چنین‌اند یا ایرانیان هم چنین‌اند (با فرض اینکه اثبات شیئی نفی ماعدا نیست). همچنین، توجه به این نکته ضروری است که مدعا این نیست که تمام انواع تعلیل و تقصیری که ذیلاً می‌آید هیچ‌حظی از حقیقت ندارد، بلکه سخن بر سر وجه اغراقی و انحصاری است.

در ساده‌ترین سطح علت‌کاوی‌های منجر به یافتن مقصر در مسائل رایج زندگی، یک شیء علت یک وضعیت نامطلوب معرفی می‌شود. در اینجا ظاهراً نوعی توصیه بهداشتی به مصرف نکردن آن در میان است؛ اما به صورت تلویحی نوعی مقصر شمردن نسبت به تولید و توزیع‌کننده آن در بیان مستتر است.

به این نمونه توجه کنیم:

هر نوشابه که روزانه مصرف می‌شود، خطر بیماری قلبی را تا ۲۰٪ در مردان افزایش می‌دهد. نتیجه تحقیقات ثابت کرده است مصرف نوشابه باعث آسیب به ریه و افزایش ریسک ابتلا به آسم می‌شود. سردرد هم یکی دیگر از عوارض نوشیدن نوشابه است. هر نوشابه یا نوشیدنی‌های قندی که روزانه مصرف می‌شود احتمال چاقی را بیش از ۶۰٪ را افزایش می‌دهد. قوطی نوشابه حاوی (بی. پی. ای.) است که از بیماری‌های قلبی گرفته تا چاقی و مشکلات تولید مثل، ارتباط دارد. نوشابه سرطان زاست، به همین سادگی. (نمناک، ۲۶ آبان ۱۳۹۷).

راجع به چای کله‌مورچه و باروتی هم زیر عنوان «یک استکان چای داغ سرطان پهلوی» همین ادعا شده است (خبرنگاران جوان، ۲۴ فروردین ۱۳۹۶). مصرف مواد آرایشی هم «در افزایش ابتلا به سرطان در ایران» دخیل شمرده شده است (فارس، ۲۰ آذر ۱۳۹۷). نیز این مورد: «وی به شیوع زیاد سرطان معده در ماژندران اشاره و اضافه کرد که عامل این سرطان مصرف بی‌رویه کود شیمیایی در مزارع و باغات است» (ایرنا، ۵ خرداد ۱۳۹۴). شاید بتوان گفت در واگو‌یه‌های ما، کمتر چیزی هست که به‌نوعی نقش علی در سرطان مبتلا نشده باشد. در حالی که در نگاه برخی اهل فن، علل سرطان مجموعه‌ای پیچیده از

عوامل است که بسا عناصر نامقصر هم در آن هست. تحقیقاتی مفصلی در معتبرترین نشریات علمی، از جمله ساینس و نیچر، منتشر شده است که به این موضوع اشاره دارد. چون در اینجا به منابع سایت‌های معمولی فارسی‌زبان توجه داشته‌ایم اشاره می‌کنیم که حتی در همین فضا هم به عناصر نامقصر دخیل در سرطان اشاره شده است که گویا مبتنی بر آمار بهداشت و درمان است: «سرطان اساساً ژنتیکی است و گیلان و مازندران در رأس و تهران در میان کمترین میزان ابتلا قرار دارند» (کرمی، ۱۱ بهمن، ۱۳۹۷).

در این نوع تبیین گویا در قالب یک توصیه بهداشتی شماتی متوجه مصرف‌کننده است، اما به نظر می‌رسد گوینده در پی این است که علت و از طریق آن تقصیر سرطان را از مصرف‌کننده به تولید و توزیع‌کننده کالا منتقل کند. در مستندی همین ادعا راجع به گوشت قرمز صورت گرفته با این تفاوت که شرکت‌های تولیدی-تجاری مرتبط با آن به صراحت به‌عنوان مجرم مورد حمله قرار گرفته‌اند (آپارات، ۱۳۹۶). عملاً این طبقه تجار است که به تولید و توزیع چنین کالاهایی مشغول‌اند و البته فرض بر این است که با آگاهی از این عوارض، صرفاً به یمن منفعت‌طلبی نامشروع به این کار مرگبار اشتغال دارند.

مواردی هست که نسبت دادن علیّت به یک شیء یا مخالفت با آن، در نهایت به‌منظور قرار دادن یک مقصر به جای مقصر دیگری است؛ ولی نه به شکل ساده‌ای که معمولاً در مرافعات اجتماعی و قضایی هست که هرکس تقصیر را از خود به دیگری منتقل می‌کند؛ بلکه به‌گونه‌ای که شکل طبقاتی/صنفي به خود می‌گیرد. همچون در تصادفات و سقوط هواپیما که مالکان و مدیران شرکت ذیربط تلاش دارند با مطرح کردن اشتباه انسانی ذمه خود را از ضعف تجهیزات بی‌مسئولیتی مدیران بری کنند و آسیب‌دیدگان یا نمایندگان‌شان دیدی متضاد مطرح می‌کنند. «علّت سقوط هواپیمای عازم یاسوج یخ‌زدگی بال هواپیما به علّت فقدان سیستم AD (سیستم جلوگیری از یخ‌زدگی بال) بود» (خبرآنلاین، ۱۲ مرداد ۱۳۹۷). «مصدومان حادثه علّت تصادف مرگبار اتوبوس دانشگاه را عمل نکردن ترمز اتوبوس دانستند» (رکنا، ۴ دی ۹۷).

در سطح بعد علیّت‌هایی مطرح است که در آن مظنون اصلی کماکان شیء است اما نه به معنای ساده آن؛ مثل نوشابه یا ترمز، بلکه به یک حادثه تاریخی اشاره دارد تا به‌واسطه آن پای یک اقدام کلان بشری را به میان آورد و در جایگاه علّت و مقصر اصلی بنشانند.

بر اساس داده‌های به‌دست آمده از این مطالعات، دمای هوای کشور تا ۹۰ سال آینده میزان بارش کاهش و میزان دما افزایش می‌یابد. ضمن آن‌که سفره‌های آب زیرزمینی نیز از بین می‌روند. علت تغییر اقلیم افزایش دمای کره زمین است. پس از انقلاب صنعتی و افزایش جمعیت استفاده از سوخت‌های فسیلی افزایش یافت که این امر موجب تولید گرمای بیشتر شده است (شبکه فیزیک هوا، ۱۵ مرداد ۱۳۹۲).

انقلاب صنعتی که علت گرما و خشکسالی معرفی می‌شود، نتیجه فعالیت‌های تاریخی بشری است، هرچند می‌تواند مرحله‌ای ناگزیر در تکامل جوامع بشری تلقی شود و از همین رو انتقال اتهام از شیء به شخص در اینجا وجه نامستقیم قوی‌تری دارد. در عین حال، جالب توجه است که هنگامی که از چیزی به نام انقلاب صنعتی سخن می‌رود ممکن است به نحو تلویحی به یک «دیگری بد» از اصناف اجتماعی اشاره داشته باشد. در مثال بعدی این انتقال تا حدودی شکل آشکارتری از تقصیر به خود می‌گیرد.

آلودگی هوا باعث کاهش ۶۰ درصدی گونه‌های پرنده در تهران شده است. زاغ‌ها و کلاغ‌ها به‌علت تحمل و مقاومت بالا در برابر آلودگی هوا مانده‌اند ولی تخریب باغ‌ها و مزارع قدیمی شهر و مهم‌تر از همه آلودگی هوا راز فرار قمری‌ها، توکاها، بلبل‌ها و دیگر پرندگان نایب از تهران است (خبرگزاری مهر، ۷ بهمن ۱۳۸۷).

بنابر تبیین فوق، عامل تخریب باغ‌ها و مزارع شهر ناگزیر صنف سازندگان ساختمان و همالان آنها در بخش اداری‌اند. ادعایی مشابه که به «خودکشی نهنگ‌ها بر اثر صدای جنگ افزارهای دریایی» اشاره دارد، گرچه خود حادثه مربوط به ایران نیست، اما به‌اشتراک گذاشتن آن از سوی هم‌وطنان با همدلی بسیار می‌تواند مؤید غلبه چارچوب فکری علت‌یابی باشد که در اینجا مورد بحث است.

در سطح بعد شاهد علّیت‌هایی هستیم که دیگر شیء یا تحولی در سخت افزارها مطمح نظر نیست که تقصیر آن به واسطه و به‌طور تلویحی به اصناف و طبقات اجتماعی خاصی در کشور منسوب شود، بلکه اجتماع و سامان اجتماعی در کلیت آن در مظان قرار می‌گیرد.

در اعمال خشونت یا گرایش به پرخاشگری نباید فرد را زیر سوال برد، بلکه باید جامعه را زیر سوال برد. به عبارت دیگر وقتی فردی قاتل می‌شود نباید فقط او را مقصر شناخت بلکه باید علل و عواملی را که او را به سمت قاتل شدن سوق داده است شناسایی کرد؛ زیرا هیچ کس قاتل به دنیا نیامده است. این شرایط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است که افراد را به سوی بزه، قتل، خشونت یا هر آسیب اجتماعی دیگری سوق می‌دهد (راسخون، ۱۶ آذر ۱۳۹۰).

در اینجا هر چند به نظر می‌رسد اجتماع در کلیت آن علت و مقصر دانسته می‌شود، ولی این رویه مدعا است. محتوای آن خالی از اشاره‌ای به برخی لایه‌های اجتماعی به‌عنوان علت ماجرا نیست.

در جامعه ایران هم چون فضایی برای گفتن حرف‌ها وجود ندارد مردم به فضای مجازی که این روزها در اختیار همه است، روی آورده‌اند. از این جهت هم می‌شود به فحاشی به قهرمان‌های ورزشی و هنری در فضای مجازی نظر کرد که چون مردم تفریح دیگری ندارند همین باعث می‌شود که ایرانیان ۱۰ برابر مردم دیگر کشورهای دنیا به یکدیگر پیامک بدهند (خبرآنلاین، ۲۵ آذر ۱۳۹۲).

این هردو مورد شایان تأمل است. داعیه این است که فرد خشن یا پرخاشگر مقصر و مسئول رفتار خود نیست؛ لابد جامعه به او زوری گفته و زیانی رسانده که او در واکنش چنین می‌کند، و لهذا معاف و معفو است. همچنین تفریح نداشتن ایرانیان عامل فحاشی به قهرمانان ورزشی و هنری در فضای مجازی است، پس تقصیری متوجه فرد فحاش نیست. هردو نمونه‌های جالبی از دو انگیزه سازگاری ذهنی و رفع تقصیر از خود، و حس مساعد تلاش اخلاقی و مبارزاتی است.

پس از اجتماع در کلیت آن همچون علت، نوبت به طبقات اجتماع می‌رسد که مورد تصریح بیشتر است. بخش متوسط جامعه ما تجزیه شده و بخشی از آن بالا رفته و به بالادست‌ها پیوسته‌اند که کالای ایرانی نمی‌خرند، و بخش زیادی ریزش کرده و به طبقه کاملاً فرودست رفته‌اند و به دلیل مشکلات حاد اقتصادی توان خرید ندارند و کالای بنجل چینی می‌خرند. این است علت قاچاق کالا و بی‌رونقی تولید داخل (جهان اقتصاد، ۶ بهمن ۱۳۹۶).

اضمحلال طبقه متوسط به نفع و احتمالاً به دست طبقه بالا علت قاجاق کالا و بی‌رونتی تولید داخلی معرفی می‌شود. ظهور یک طبقه جدید هم همچون ضعیف شدن یک طبقه می‌تواند علت برخی نابسامانی‌ها عنوان شود؛ همچون در روایت زیر و اشاره به نوکیسگان متظاهر.

تئاتر «بینویان» فرصتی برای نمایش دارندگی برای گروهی خاص بود. فروش بلیت تئاتر با قیمت‌های ۵۵ تا ۱۸۵ هزار تومان انجام شد و این بلیط‌های گران به سرعت سولدات شد تا مشخص شود هنوز گروهی پولش را دارند که به تئاترهای لاکچری بروند و طبیعتاً پز حضور در این تئاتر که بیش از محتوا یک جنبه شوآف دارد را بدهند (خبروان، ۳ دی ۱۳۹۷).

تحلیل دیگری از این دست، قدمی جلوتر می‌گذارد و ضمن نسبت دادن یک وضعیت نامطلوب به تحلیل رفتن طبقه متوسط، برای تحلیل رفتن این طبقه علتی را هم مطرح می‌کند که عبارت است از فشارهای اقتصادی که نمی‌تواند اشاره‌ای به لایه‌های بالاتر اجتماعی نباشد.

نکته‌ای که در اعتراضات سال قبل اتفاق افتاد بی‌برنامه بودن و نامعلوم بودن هدف نآرامی‌ها به علت به محاق رفتن نقش طبقه متوسط در تحولات جامعه است. طی سال‌های متمادی طبقه متوسط به دلیل مشکلات اقتصادی و فشارهایی که به این طبقه وارد شد به شدت در ایران کوچک و کوچک‌تر شده (توسعه ایرانی، ۲۸ دی ۱۳۹۷).

در مواردی که آمد، ممکن است در نیت گوینده القای تقصیری فراتر از سطح اجتماع هم بوده باشد، ولی به هر دلیلی تصریحی در این صورت نگرفته است که علت مشکلات اقتصادی فشارهای وارده چه بوده است. مرحله بعدی تصریح در این فقره است: نهادها (از جمله دولت) به مثابه مقصر اصلی یا مقصر مطلق:

سخنرانان در نشست کودکان کار و خیابانی به نقش مخرب دولت‌ها به‌ویژه دولت فعلی در تولید فقر اشاره کرده و عدم ثبات اقتصادی را مهم‌ترین عامل در شکل‌گیری پدیده کودکان کار و خیابانی بیان کردند. عضو انجمن مددکاری گفت ریشه هر چیزی در کار است و ریشه هر نابسامانی اجتماعی در نبود امنیت شغلی. دولت می‌تواند بسیار ساده و آسان با تولید شغل برای والدین، از رشد کودکان کار جلوگیری کند (مهر، ۲ بهمن ۱۳۹۷)

در این که نهادها و سیاست‌گذاری و اجرای آن در مواردی از این دست می‌تواند نقش داشته باشد تردیدی نیست، اما انتساب مشکل به این صراحت و قاطعیت به دولت و ارائه راه حل به این شکل «بسیار ساده و آسان» علت‌کاوی متفاوتی است. این تصریح به علت‌تامة نهاد دولت (ملی یا بیگانه) در مرحله بعد می‌تواند به چیزی که به تئوری توطئه معروف است نزدیک شود. به یک نمونه ملی اشاره می‌شود:

انجمن مهندسان و معماران حقیقت‌یاب در جدیدترین گزارش خود درباره پلاسکو تحقیق مبسوط منتشر کرده و به نتیجه‌گیری قابل‌تأملی رسیده است. این انجمن معتقد است فروریختن پلاسکو نمی‌تواند اتفاقی باشد و احتمالاً انفجارها و آتش‌سوزی‌های عمدی در رخدادن این حادثه نقش داشته است. می‌توانیم با اطمینان زیادی بگوئیم اصل حادثه انفجار عمدی بوده و آتش‌سوزی برای القای این تصور غلط که فروریختن ساختمان ناشی از آتش‌سوزی بوده، آغاز شده است (هس‌اکسپرت، ۲۴ اسفند ۱۳۹۶).

یا مورد دیگری در ارتباط با شایعه‌ای که در فردای زلزله کرمانشاه بالا گرفت مبنی بر این که «زلزله طبیعی نبوده و حاصل آزمایشات موشکی یا هسته‌ای است» (مشرق نیوز، ۱۰ اردیبهشت ۱۳۹۷). به یک نمونه بیگانه به شرح زیر اشاره می‌شود:

خشکسالی به‌طور کلی پدیده‌ای عادی است و در مناطق مختلف جغرافیایی و نه سیاسی، که در مقاطع مختلف زمانی ظهور می‌کند. با این حال شاهد ظهور پدیده‌ای منحصر به فرد در دو کشور خاورمیانه به نام‌های ایران و عراق هستیم که از ۲۰ سال پیش وارد خشکسالی شده‌اند. برخلاف تحلیل‌های رایج، خشکسالی کنونی در ایران و عراق ربطی به پدیده گرم شدن زمین ندارد. خشکسالی بی‌پایان منطقه ایران و عراق را اگرچه مسئولان با ساده‌لوحی به گردن خورشید و باد و باران انداخته‌اند، اما پای طرحی امریکایی برای لم‌یزرع کردن ایران در میان است (تحریریه، ۲۱ دی ۱۳۹۶).

برخی از علت‌یابی‌ها مشخصاً برای چرخاندن پیکان مقصریاب از خود به سوی دیگری است. همچون این سخن یکی از دست‌اندرکاران فوتبال که در مورد علت شکست تیم ملی فوتبال از ژاپن گفت «ما به صداوسیما باختیم؛ چرا که در این مدت خیلی تیم ژاپن را بزرگ کردند» (آفتاب، ۸ بهمن ۱۳۹۷). یا این سخن که علت یک مشکل اجتماعی را به وراثت مرزها می‌کشاند. «علت تنوع‌طلبی مردان حضور ماهواره‌ها و اینترنت است» (جام جم، ۱۷

دی ۱۳۹۲). گاهی هم صرفاً برای تأکید به یک عامل است که به نظر کسی به دلیل حساسیت‌هایش مهم‌تر تلقی می‌شود. کسی از مسئولان امور ازدواج و طلاق می‌گوید که «دلیل اصلی افزایش طلاق در ایران اعتیاد است» (بی‌بی‌سی فارسی، ۲۱ آبان ۱۳۹۲). و کسی دیگر می‌گوید که «مهم‌ترین علت گرایش به مواد مخدر در وهله اول مربوط به مشکلات اقتصادی جامعه است» (ایسنا، ۱۶ تیر ۱۳۹۳). یا این مورد: «علت اصلی انقلاب ایران فیلم فارسی بود. با پیکربندی دوقطبی آن، که یکی مظهر همه سیاهی‌ها بود و دیگری مظهر همه خوبی‌ها» (ناصرگذشته، ۱۵ بهمن ۱۳۹۷). در عموم یا اغلب این موارد متنوع یک چیز مشترک است و آن تلاش برای متمرکز کردن علت یک حادثه یا یک سلسله حوادث ناخوشایند در یک صنف، طبقه یا نهاد است. این‌که چه میزان از مشکلات جامعه بر اثر ضعف اطلاعات یا ضعف اخلاق در عموم مردم یا در لایه‌هایی از خود آنها است، اغلب امری سنتی و قدیمی تلقی می‌شود یا حتی نوعی نشانی غلط دادن. نمونه‌هایی از این دست کمتر دیده و پذیرفته می‌شود. مورد ضعف دانش مردم به مثابه علت اصلی مشکلات آنها (از بلاگ، ۲ بهمن ۱۳۹۷)؛ ضعف اخلاقی مردم به مثابه علت اصلی گمراهی. نمونه ضعف اخلاقی موردی (نمناک، ۲۸ آذر ۱۳۹۵)؛ نمونه ضعف اخلاقی عمومی (شمال سنت، ۱۸ آذر ۱۳۹۷). هرچند این نمونه‌ها هم می‌توانند از یکسو به نگرسی و ساده‌سازی به شکل دیگری رنجور باشند، باری از این حیث که «خود» و نه «دیگری» را مقصر معرفی می‌کنند، دارای امتیازند.

۴. علت و تقصیر

فهم این‌که چه چیزی علت چه چیزی است کار آسانی نیست. «از آنجا که روابط تصادفی جهانی بسیار درهم پیچیده‌اند، حتی پاسخ دادن به ساده‌ترین پرسش‌ها مانند ناهارم از کجا تأمین می‌شود، و صندوق بازنشستگی با پول من چه می‌کند هم برایم مشکل است» (هراری ۱۳۹۷، ۲۷۶). ولی علت‌کاوی از نیازهای مهم بشری است برای همین افراد تسلیم این پیچیدگی نمی‌شوند. منظور از نیاز به علت‌یابی در وهله اول نیاز علمی نیست؛ نیاز روانی در فهم علل مشکلات است. در واقع نیاز ما به علت‌یابی مستلزم ساده‌سازی و

مقصریابی است. تا با دور کردن عقربه تقصیر یاب از خود به آرامش روحی بیشتری دست یابیم، و با مشارکت در خصومت با «دیگری» طبقاتی و صنفی حس مشارکت در مسئولیت‌پذیری و مبارزه اخلاقی داشته باشیم (پینکر^۱، ۱۳۹۴).

این که پدیده مورد بررسی خشکسالی باشد یا شیوع سرطان، موفقیت تجاری یک نمایش گران‌قیمت باشد یا افزایش کودکان کار، در تمامی اینها سلسله‌ای از علل در کار است که علل غیر مقصر است (همچون علل طبیعی و تصادفی و ساخت روانی و تنی بشر). بخشی هم که مقصر است تا حدودی می‌تواند خود قربانیان (مبتلایان به خشکسالی یا سرطان، تماشاگران نمایش یا بچه‌های کار) را ذیل شمول تقصیر و قصور قرار دهد تا صنف و طبقه‌ای را که خصم آنان معرفی می‌کند. اقتصار بر وجه تقصیری علت، و سپس واگذاری تمام یا عمده تقصیر به دیگران، می‌تواند روایت جدیدی از آیین وودو^۲ باشد که دشمن خود را در قالب یک عروسک فرض کرده و با فرو کردن سوزن در بدن آن از او انتقام می‌گیرد.

در بسیاری از برآوردهای ما، علت‌کاوی با مقصریابی بیرون از ما همراه است. با مقادیری دقت و تأمل می‌توان دریافت که ضمن این‌که توطئه و تقلب و ظلم آگاهانه علت بسیاری از نظم‌ها و تحولات و حوادث دنیای بشری است، اما بنا نهادن بر آن برای توضیح علی‌امور، و عادت کردن به این‌که همواره یا اغلب این گزینه دم‌دست را برگزینیم، بیشتر ناشی از برخی گرایش‌های روان‌شناختی و آموزه‌ای است تا نگاهی عینی و حقیقت‌یاب. حوادث مختلف همه محصول شبکه‌های پیچیده علی‌اند. برای درک علی‌درست ناگزیریم احتمال دخالت عوامل متعدد و در وهله نخست عوامل مادی و طبیعی و اتفاقی را جدی بگیریم. سپس هنگامی که نوبت به بررسی دخالت عوامل انسانی و نهادی می‌رسد، از منظر واقع‌بینی علمی، در مرحله نخست بایستی چیزهایی را در نظر بگیریم که از ساخت کلان اجتماعی و از احوال روانی و غریزی انسان برمی‌خیزد. ساخت جهان و انسان و اجتماع الزاماتی به بار می‌آورد که علت بسیاری از امور این عالم است. از الزامات ذاتی آن که بگذریم مبالغ دیگری از حوادث مولود اتفاقات و تصادفات است. تنها در مرحله بعد

1. Pinker
2. Voodoo

است که نوبت به علّیت تصمیمات و اقدامات آگاهانه می‌رسد، و تازه در این قسم هم معمولاً سهم شرارت به موازات سهم ضرورت و مصلحت عمومی است. مثال‌هایی که آوردیم نشان می‌دهد تا چه حد ساده‌سازی در تبیین علّی در میان ما شیوع دارد و تا چه حد این عادت-رویکرد می‌تواند در یافتن علل جامع مشکلات و پرهیز از آنها گمراه‌کننده باشد. تا چه حد ما در نسبت‌دادن چیزی به علّتی با اطمینان عمل می‌کنیم، حتی وقتی که این نسبت تعجب‌آور و غریب است. هجوم یا تسویه حساب گروهی، اقتصادی، مدیریتی، صنفی و طبقاتی، و انواع دیگر آن، یا ساده‌لوحی در ارتکاب مغالطات منطقی در این باب، یا میل به گفتن سخنان تازه و عجیب و جلب توجه، یا تقویت زرادخانه مبارزه اجتماعی و سیاسی با نسبت‌های تقصیری جدید، برخی از انگیزه‌های علّتی‌یابی‌هایی است که مرور کردیم. نگاه چندجانبه‌علّی می‌تواند ما را به یافتن چاره رهنمون شود و نگاه ساده‌ساز به یافتن یا ساختن مقصرانی که حتی اگر مسئولیتی هم داشته باشند اغلب فقط بخشی از مشکل است نه تمام یا حتی عمده آن.

تحقیقات حاکی از این است که در ایران میان بدگمانی و بی‌اعتمادی با عقب‌ماندگی رابطه معنی‌دار وجود دارد (تمیزی‌فر، ۱۳۹۷، ۲۲۹). یک دلیل آن شاید این است که بخش‌های پیشرفته‌تر جامعه، اعمال ظالمانه و غیرانسانی کمتری در حق همدیگر مرتکب می‌شوند، ولی دلیل دیگری هم در کار است و آن این‌که با فرض ثبات میزان رفتارهای بد در دو بخش جامعه، بخش عقب‌افتاده‌تر بی‌اعتمادتر و بدگمان‌تر است و رو به این دارد که در علّت‌کاوی ابتدائاً و اصالتاً به مقصران شرور آگاه آزاد برسد.

در نمونه‌هایی که آوردیم، گاه ظاهراً فقط بحث زیان‌آور بودن یک شیء، یک کالای مصرفی، مورد اشاره است؛ اما معلوم نیست پشتوانه علمی و تجربی مدعا چیست. ممکن است کلیت زیان‌آوری برخی چیزها بسیار زبانزد باشد ولی در بسیاری موارد که عوارض خاصی با قطعیت به آن منسوب می‌شود، یک تز، یک برنهاد است که حتی اگر نوعی پشتوانه علمی هم داشته باشد دست‌کم رقیب هم دارد، و اطمینانی در کار نیست. بماند که در موارد بسیاری صرفاً یک رتوریک و خالی از هر پشتوانه علمی است. مردم و حتی افراد متخصص گاه از آمار و ارقام استفاده می‌کنند که صورت ظاهر یک تحقیق علمی را دارد،

همچون افزایش ۲۰ درصد خطر بیماری قلبی بر اثر مصرف نوشابه، مهاجرت ۶۰ درصد از پرندگان در اثر آلودگی هوا، کاهش بارش تا ۹۰ سال آتی، علیت کود کشاورزی برای سرطان و... در حالی که آشنایان به تحقیق علمی می‌دانند که در فرایند پیچیده علی که تفکیک جهت و نیروی بردارهای دخیل و برآورد تأثیر هر یک به تنهایی اغلب بسیار سخت یا ناممکن است. در همین رابطه، تبلیغاتی و غیردقیق شدن حتی برخی گزارش‌های خبری از مراکز تحقیقات دانشگاهی نیز مورد انتقاد قرار گرفته است (ایندپندنت، ۱۰ دسامبر ۲۰۱۴). تعیین چنین ارقامی حتی گاه در حد تخمین و احتمال نیز میسر نیست. مسئله مهم‌تر در این میانه این است که این احکام اغلب ناظر به محکومیت اشیاء یا حتی مصرف‌کننده آن نیست، چه بسا که تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان، که «دیگری» طبقاتی-صنعی محسوب می‌شوند، باید حامل و محمل تقصیر شوند. اگر مشکل به اشیاء یا مصرف‌کننده آن منسوب شود، یا مشکلی باشد که مقصری ندارد، یا مقصر فردی باشد که از سر ندانم‌کاری کاری را ارتکاب کرده باشد، چنین تعبیری نه روان ما را راضی می‌کند نه به آموزه‌های مرسوم اجتماعی وفا می‌کند. حال وقتی موضوع به مواردی می‌رسد که به پدیده‌های انسانی و اجتماعی برمی‌گردد، گویا با راحتی و خاطر جمع‌تری می‌توان نهادها و اصناف و به‌ویژه مدیران و سیاست‌گذاران آنها را علت مشکلات دانست. کمتر به این توجهی هست که در اینجا پیچیدگی مجموعه علل بیشتر و تفکیک عوامل دشوارتر می‌شود. در این صورت به سادگی و با اطمینان از علت و مقصر سخن گفتن می‌تواند خطایی روان‌شناسانه باشد که خطرات اجتماعی به بار می‌آورد.

ممکن است چنین گمان رود که اغلب یا عموم این موارد نهایتاً میان مردم و دولت، یا مردم و قدرتمندان مالی، یا در شکلی خاص‌تر، زنان مقابل مردان، فقرا مقابل ثروتمندان، اقلیت مقابل اکثریت، جنوب در مقابل شمال و نظایر اینها است، که شکل سیاسی و هویتی تعریف‌شده و پشتیبانی‌شده داشته است. در حالی که نگاهی به روابط عادی مردم نشان می‌دهد فقط این نیست. ممکن است آنچه شأن قرار گرفتن در رسانه‌ها را می‌باید و در معرض دید بیشتر است این موارد باشد، ولی آنچه در گستره واقعیت وجود دارد و عمل می‌کند، اعم از اینکه در رسانه باشد یا نباشد، بسیار فراتر از این تقسیم‌بندی‌ها است.

علت‌یابی ساده‌ساز و رساننده به مقصر، از نزدیک‌ترین لایه‌ها و مدارها (خویشان و همسایه‌گان) و بر سر ساده‌ترین موضوعات شروع می‌شود. این گرایش‌ها و رفتارهای غریزی و عادی شانس این را نداشته‌اند که از سوی نظریه‌های اجتماعی و روشنفکری مستقیماً پشتیبانی شوند. در برابر، مواردی که حالت سیاسی و ایدئولوژیک پیدا می‌کند و الایش شده و از نقطه‌ضعف به نقطه‌قوت تبدیل شده است. ولی حتی در همین مورد هم می‌توان تأمل کرد که انواع مسائل و مصائب اجتماعی، همچون فقر، جرم، بیماری، بیکاری، مرگ و میر تصادفی، کژکارکردی، که شبکه علی آنها از علل طبیعی تا تصادفی و از محدودیت‌های امکانات و الزامات برنامه‌ریزی تا خلاف و خطای لایه‌های مختلف اجتماع، از پایین دست تا بالادست، از کارگران تا کارفرمایان گسترده است، وقتی تمام تمرکز در این جزء آخر، آن هم در خلاف آگاهانه آنان صورت می‌گیرد، چه عوارضی برای اجتماع دارد. ممکن است درجاتی از اصلاح امور اجتماعی بتواند از این روش ناشی شود، ولی در قبال آن حجم عظیمی از متهم کردن و تلاش برای معارضه به وجود می‌آید که منطبق بر موازین سنجش دقیق و منصفانه نیست، و دامنه بی‌اعتمادی و بدگمانی اجتماعی را می‌افزاید و انرژی اجتماعی را تلف می‌کند (مفرت^۱، ۲۰۰۶).

نکته مهم این‌که ممکن است از قضا شرایط خاص مدیریت کلان در ایران این گرایش رایج فرهنگی را پشتیبانی کند ولی این تمام مطلب نیست؛ افزایش بدگمانی گسترده در حق بعضی، ناشی از ندیدن انواع سهم‌ها و اقسام علل در مشکلات، در یک شرایط ایده‌آل سیاسی هم می‌تواند باعث بدگمانی و شقاق اجتماعی باشد.

۵. نتیجه

با تمرکز یا انحصار علل و عوامل موجد یک پدیده در یک علت و تبدیل آن به مقصر، با ساده‌سازی شبکه علی به کمک اغراق در سوءنیت و سوءرفتار بعضی چیزها، افراد، یا نهادها، با نسبت دادن امور به علل بعید و غریب و مبهم، با چشم‌پوشی از علت تقصیری خود (یا گروه خود، اعم از صنفی، طبقاتی و...) و نیز علل طبیعی و علل تصادفی،

1. Meffert

می‌کوشیم خود (گروه خود) را از مظان اتهام دور کنیم؛ خصمی را توهم کنیم یا خصومت واقعی را بزرگنمایی کنیم؛ برای ارزش‌ها و روش‌های مورد قبول خود تأیید تازه پیدا کنیم؛ خود را دانا و دارای اطلاعات و قدرت تحلیل پیچیده نشان دهیم؛ خود را همچون فردی اخلاقی و درگیر در مبارزه با بدی‌ها تثبیت کنیم. انگیزه اصلی این گرایش‌ها، ایجاد آرامش روانی برای خود و گریز از ناسازی ذهنی است، و عوارض آن رادیکالیسم اجتماعی و بدبینی عمومی.

کاویدن و یافتن این‌که چه چیزی علت چه چیزی است ظاهراً مسئله‌ای است که به دانش ما بازمی‌گردد؛ با این حال، موارد زیادی هست که نشان می‌دهد انگیزه افراد و گروه‌ها برای معرفی کردن علتی به عنوان عامل یک رویداد به احوال غریزی و برخی تشفیات روانی و نیز تعارض منافع راجع است. اولین دسته مواردی است که در آن افراد و دسته‌جاتی بدون هیچ خصیصه هویتی متعارض همدیگر را متهم می‌کنند؛ همچون موارد انبوهی در منازعات شخصی و قضایی که هرکس می‌کوشد ذمه خود را بری کند و علت یا تقصیر ضایعه‌ای را به دیگری نسبت دهد. مورد بعد وقتی است که یک گروه اقتصادی یا سیاسی یا قومیتی و... با یک تعلیل یا تحلیل علی در واقع قالب فکری-تبلیغاتی یا منفعتی خود را تکرار می‌کند؛ برای مثال، این‌که خلبان هواپیما یا راننده اتوبوس مقصر بوده یعنی مدیران و سرمایه‌گذاران در تجهیز هواپیما و اتوبوس کوتاهی نکرده‌اند، و برعکس. در این جدال‌ها، مردم بسته به این‌که برای کدام یک از دو طرف دعوا احساس مساعدتری داشته باشند ممکن است ادعای او را باورپذیرتر ببینند؛ و البته روشن است که فرهنگ عمومی حامی ضعف و مردمی به کدام سمت سوگیری بیشتر دارد. دسته بعد مواردی است که در آن مسئولیت از دوش افراد به دوش جامعه در کلیت آن جابجا می‌شود. چیزی که گاه از آن به علیت عمقی تعبیر می‌شود، همچون نسبت دادن علت جرایم به اجتماع، مثلاً به اختلاف طبقاتی و بی‌توجهی به بینوایان. نیز تمرکز بسیار و بزرگنمایی منشأیت چیزی برای عیوب و نقایص بسیار، از آلودگی محیط زیست تا فرهنگ جنسیتی، اغلب با مقادیری پیچ‌وتاب به مقصر دانستن برخی اصناف و برخی طبقات و برخی احزاب و محکوم کردن آنها می‌رسد. در عموم این موارد، آنچه غایب است برآوردی چندوجهی از یک علیت پیچیده است.

همچون یک شرکت سهامی با سهامدارانی بزرگ و کوچک، آگاه و ناآگاه، مقصر و قاصر و بی‌گناه، طبیعی و ارادی، چنان‌که تأمل علمی و تجربی بازمی‌نماید، به علیتی صریح که کوتاه‌ترین فاصله را با مقصر بودن داشته باشد فروکاسته می‌شود. علت، تمایل طبعی و روان‌شناختی آدمیان به تشفی خاطر از طریق رفع ذمه از خود، و تبدیل شدن این حالت روانی به یک موضع اجتماعی و اخلاقی مثبت و احساس مبارزه و تغییر و اصلاح است.

یکی از نتایج منفی این هردو، افزایش نوع دیگری از فشار روانی، ناشی از ترس‌های غیرواقعی، و هدر رفتن مقادیری از انرژی اجتماعی در مسیر دشمنی با دشمنان غیرواقعی است. اگر تعلیم و تربیت از خانه تا مدرسه و دانشگاه و مطبوعات و جامعه مدنی، به این سمت گرایش پیدا کند که در تحلیل علی مسائل زندگی، پیچیدگی بیشتری لحاظ شود، میزان تبدیل علت به تقصیر و تمرکز تقصیر روی گروه‌های خاص کمتر می‌شود و این شرایط صلح‌آمیزتر و امکان‌همبستگی بیشتری فراهم می‌آورد. نظام رانتی و شبکه توزیع فاقد مبانی مشروع ممکن است لایه‌هایی از اصناف و طبقات را با دولت همسان کند و همه را به یک شکل در مظان علت تقصیری قرار دهد؛ حتی در چنین شرایطی ضایعات و عوارض منفی اجتماعی ناشی از گسترش این شیوه قابل توجه است. ممکن است برخی شرایط خاص مدیریت کلان کشور و اختصاصات سیاسی چنین القاء کند که علت تقصیر یاب متمرکز نوعی رفتار اخلاقی و مسئولیت‌باوری شهروندی است، در حالی که علت اصلی چنین رفتارهایی قالب‌های غریزی روان‌شناختی فرار از ناهمسازی شناختی و آسودگی ذهنی ناشی از انتساب مشکلات به فرد یا نهاد آگاه و شرور، و دیسکورس‌های مبارزه طبقاتی است، هرچند در شرایط خاص بخشی از آن نمایی از رفتار اخلاقی داشته باشد. البته بر این مخاطره هم واقفیم که تفکر پیچیده ممکن است به این عاقبت سوء نیز دچار شود که کسی مسئولیت عمل خود را نپذیرد؛ چرا که قول به عوامل، دلایل و علل مختلف برای یک واقعه، ممکن است این تفکر را به ورطه ساختارگرایی سوژه‌ستیز سوق دهد و در مقابل خطر رادیکال‌سیم، خطر شرارت انفعالی عدم پاسخگویی و بی‌خیالی و حتی توسل به توهمات را در پی داشته باشد. در اینجا هم، مثل انبوه موارد دیگر، محتاج یک نقطه ایتیمال میان این دو هستیم که هرچند معیاری برای تعیین دقیق آن وجود ندارد، اما تلاش برای نزدیک شدن به آن ممکن است.

تلاش برای آموزش و ترویج تحلیل علمی چندجانبه و تبیین علّی با توجه به فرایندهای پیچیده و پویای علّیتی می‌تواند جامعه را از رادیکالیسم در راه چاره‌ها و بدبینی عمومی و عدم توجه به خود (یا گروه خود) به‌عنوان بخشی از علّت-مقصر دور کند و به تقویت جامعه‌ای صلح‌گرا و خوشبین و منصف مساعدت نماید.

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۴

دوره ۱۲، شماره ۴
زمستان ۱۳۹۸
پیاپی ۴۸

منابع

- آپارات (۱۳۹۶). مستند انقلابی سلامتی چیست. برگرفته از <https://www.aparat.com/v/iaOEo?playlist=257923>
- ایرنا (۵ خرداد ۱۳۹۴). بازنگری مصرف سموم و کود شیمیایی در اراضی شالیزاری ضرورتی اجتناب‌ناپذیر. برگرفته از <https://www.isna.ir/news/93041608992>
- ایسنا (۱۶ تیر ۱۳۹۳). مهمترین علل گرایش به مصرف مواد مخدر در جامعه چیست؟ برگرفته از <https://www.isna.ir/news/93041608992>
- بی‌بی‌سی فارسی (۲۱ آبان ۱۳۹۲). طلاق در ایران. برگرفته از <https://www.bbc.com>
- پینکر، استیون (۱۳۹۴). لوح سپید (مترجم: بهزاد سروری). تهران، نگاه معاصر.
- تمیزی‌فر، ریحانه (۱۳۹۷). نابرابری در نشاط و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن (پایان‌نامه‌ منتشر نشده دکتری). دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.
- توریس، کرول (۱۳۹۴)، کی بود کی بود؟ چرا و چگونه اشتباهاتمان را توجیه می‌کنیم؟ (مترجم: سما قرایی). تهران: نشر گمان. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۷)
- توسعه ایرانی (۲۸ دی ۱۳۹۷). اعتراضات دیمه محصول به حاشیه رفتن طبقه متوسط است. برگرفته از <https://www.toseeirani.ir>
- جام‌جم (۱۷ دی ۱۳۹۲). دلایل تنوع طلبی جنسی. برگرفته از <http://jamejamonline.ir/fa/news/633033>
- جهان اقتصاد (۶ بهمن ۱۳۹۶). اضمحلال طبقه متوسط علت سقوط اقتصاد ملی. برگرفته از <http://jahaneghtesad.com>
- خبرآنلاین (۱۲ مرداد ۱۳۹۷). بالاخره علت اصلی سقوط پرواز تهران-یاسوج خطای خلبان بود یا یخ زدن بال هواپیما؟ برگرفته از <https://www.khabaronline.ir/news/794162>
- خبرآنلاین (۲۵ آذر ۱۳۹۲). مردم ایران تفریح ندارند به هم پیامک می‌زنند. برگرفته از <https://www.khabaronline.ir/news/327845>
- خبرگزاری آفتاب (۸ بهمن ۱۳۹۷). به صدا و سیما باختیم. برگرفته از <https://aftabnews.ir/fa/news/571606>
- خبرگزاری فارس (۲۰ آذر ۱۳۹۷). لوازیم آرایش غیراستاندارد و خطر ابتلا به سرطان. برگرفته از <https://www.farsnews.ir/news/13970920000764>

خبرگزاری مهر (۲ بهمن ۱۳۹۷). دولت فقط فقر تولید می‌کند و فقر علت شکل‌گیری کودک‌کار است. برگرفته از

<https://www.mehrnews.com>

خبرگزاری مهر (۷ بهمن ۱۳۸۷). آلودگی هوا باعث کاهش ۶۰ درصدی پرنندگان در تهران شده است. برگرفته از

<https://www.mehrnews.com/news/837885>

خب روان (۳ دی ۱۳۹۷). بلیط‌های گران‌تأثیر لاکچری بینوایان سولد اوت شد. برگرفته از

<https://www.khabaronline.ir/news/327845>

راسخون (۱۶ آذر ۱۳۹۰). ریشه‌های خشونت در خانواده و جامعه. برگرفته از

<https://rasekhoon.net/article/show/203424>

رکنا (۴ دی ۱۳۹۷). بریدن ترمز علت تصادف اتوبوس دانشجویان. برگرفته از <https://www.rokna.net>

سایت مؤسسه تحریریه (۲۱ دی ۱۳۹۶). عامل ایجاد خشکسالی در ایران را بشناسید. برگرفته از

<https://tahririeh.com>

سنت شمال (۱۸ آذر ۱۳۹۷). مشکلات جامعه بشری از بدی‌های اخلاقی نشئت می‌گیرد. برگرفته از

<http://shomal.dmsonnat.ir/News/58069>

شبکه فیزیک هوپا (۱۵ مرداد ۱۳۹۲). علت گرم شدن بیش از اندازه هوا در این روزها. برگرفته از

<https://hupaa.com>

صابری اختاری، عارفه (۱۳۹۱). باور به وجود نیروی فوق طبیعی در اشیاء در فرهنگ عامه مردم ایران. مجله

انسان‌شناسی، ۱۰(۱۷)، ۸۷-۱۱۳.

فریزر، جیمز جورج (۱۳۸۴). شاخه زرین (مترجم: کاظم فیروزمند). تهران: نشر آگاه. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۲)

کریمی، ناصر (۱۱ بهمن ۱۳۹۷). برگرفته از یادداشت صفحه فیس بوک نامبرده.

گذشته، ناصر (۱۴ بهمن ۱۳۹۶). علت انقلاب ایران. برگرفته از یادداشت صفحه فیس بوک نامبرده.

مجله اینترنتی نمناک (۲۶ آبان ۱۳۹۷). ضررهایی که با خوردن نوشابه به خود می‌زنید. برگرفته از

<http://namnak.com/p38327>

مشرق‌نیوز (۱۰ اردیبهشت ۱۳۹۷). همه‌چیز در باره زلزله کرمانشاه. برگرفته از <https://www.mashreghnews.ir>

میچل، ملانی (۱۳۹۶). سیری در نظریه پیچیدگی (مترجم: رضا امیر رحیمی). تهران: نشر نو.

میسن، مارک (۱۳۹۴). نظریه پیچیدگی (مترجم: محمود تلخایی). تهران: نشر پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

نمناک (۲۸ آذر ۱۳۹۵). علت شکست تیم برانکو و قلعه نویی. برگرفته از <http://www.namnak.com-p41180>

فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران

۲۶

دوره ۱۲، شماره ۴
زمستان ۱۳۹۸
پیاپی ۴۸

هراری، یووال نوح (۱۳۹۷). ۲۱ درس برای قرن ۲۱ (مترجم: سودابه قیصری). تهران: نشر پارسه.

هس اکسپرت (۲۴ اسفند ۱۳۹۶). آتشسوزی پلامکو عمدی بوده است. برگرفته از <https://www.hseexpert.com>

American Psychological Association (2016). *Beliefs and causal understanding*. Rederived from <https://www.apa.org/pubs/highlights/peeps/issue-84>

Booth Fowler, B. (1999). *Enduring Liberalism, American political thought since the 1960s*. University Press of Kansas, Kansas US.

Hurley, P. J. (2011). *A Concise introduction to logic*. Boston US, Cengage learning.

Independent (Dec. 10, 2014). Bad science reporting blamed on exaggerations in university press release. Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/science/bad-science-reporting-blamed-on-exaggerations-in-university-press-releases-9913336.html>

Johnson, D. R., Murphy, M. P., & Messer, R. M. (2016). Reflecting on explanatory ability: A mechanism for detecting gaps in causal knowledge. *Journal of Experimental Psychology: General*, 145(5), 573-588. doi: 10.1037/xge0000161

Kushnick, G. (Dec. 8, 2015). Your habit of pointing out other people's fault is ruining your life. Rederived from <https://medium.com/@DrGregKushnick/your-habit-of-pointing-out-other-people-s-faults-is-ruining-your-life-9f4483b67190>

Matute, H., Blanco, F., Yarritu, I., Diaz-Lago, M., Vadillo, M.A., & Barberia, I. (2015). Illusions of causality: how they bias our everyday thinking and how they could be reduced. *Frontiers in Psychology*, 6, 888. doi: 10.3389/fpsyg.2015.00888

Meffert, M. (2006). The effect of negativity and motivated information processing during a political campaign. *Journal of communication*, 56(1), 27-51. doi: 10.1111/j.1460-2466.2006.00003.x

Ross, L. (1977). The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In Berkowitz, L. (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 173-220), New York: Academic Press.

Rottman, B. M. (2016). Searching for the best cause: Roles of mechanism beliefs, autocorrelation, and exploitation. *Journal of Experimental Psychology: Learning, memory and cognition*, 42(8), 1233-1256. Doi: doi: 10.1037/xlm0000244

Sayer, A. (2005). Reductionism in social science. Paper for workshop on *challenges to Dominant mode of knowledge* (Dec. 16-17, 2005), Paris, France.

Sommers, C. H., (1994). *Who stole Feminism?: How women have betrayed women*. New York, Simon & Schuster.

Taylor, E. B. (1920). *Primitive culture*. London: John Murray.

Zultan, R., Gerstenberg, T., & Lagnado, D.A. (1983). *Finding fault: Causality and counterfactuals in group attributions*. *Cognition*, 125(3), 429-440. doi: 10.1016/j.cognition.2012.07.014

